

10 דקות של עיון – יסודות בעולם המצוות

כוונה במצוות (1) – בין אדם למעשה

הרב ישי אנגלמן

בסדרה הבאה נעסוק בנושא של כוונה במצוות, האם מצוות צריכות כוונה. מלבד המשמעות ההלכתית המעשית הגדולה של הנושא, נדמה שהנושא הזה מעורר מחשבות יסודיות ביותר על הבנת המושג 'מצווה': מהו הדבר שהופך מעשה מסוים להיות מעשה מצווה? האם כל תקיעת שופר בראש השנה היא באופן מיידי מצווה? האם כל מצווה שמתקיימת במציאות, נחשבת כמצווה שהאדם שעשה אותה מקיים, דהיינו – הוא קיים את המוטל עליו, מה שהוא מצווה בו? כפי שנראה, שאלת הצורך בכוונה, וכמובן גם שאלת משמעות הכוונה, יכולה להוביל אותנו לתובנות יסודיות בנוגע למהותן של המצוות.

הדיון המרכזי לגבי השאלה אם מצוות צריכות כוונה נמצא בסוגייה במסכת ראש השנה (כח, א). בגמרא מובאת מימרא על אדם שהכריחו אותו לאכול מצה בפסח, בלי שהתכוון לשם מצווה, שיצא ידי חובתו, ובהקשר זה מוסיף רבא ואומר ש'התוקע לשיר' – שלא לשם מצווה, אלא למטרה מוזיקאלית – יצא ידי חובה, כיוון שמצוות לא צריכות כוונה. הגמרא דנה דרך מקורות שונים בקביעה הזו, ובסוף הסוגייה מובאים דברי ר' זירא, שלפי הרבה מהראשונים סותרים את שיטת רבא: מסופר שר' זירא אמר לשמש שלו שכאשר הוא תוקע עבורו בשופר בראש השנה, הוא צריך להתכוון, ומסקנת הגמרא היא שיש צורך גם ב'כוונת תוקע' וגם ב'כוונת שומע', ומי ששומע קול שופר מחברו בלי שהתוקע או הוא, יתכוונו, לא יצא ידי חובתו. לפי הרבה ראשונים, שיטת רבי זירא נובעת מכך שהוא חולק על רבא וסובר שמצוות צריכות כוונה, וללא כוונה של שני הצדדים, התקיעה לא נחשבת תקיעה של מצווה, והשומע לא יצא ידי חובתו. אמנם, יש מקום לפרש שר' זירא לא התכוון לחלוק ולומר ש'מצוות צריכות כוונה', אלא התכוון להלכה מיוחדת הקשורה לדיני שומע כעונה, ולפי זה הכוונה נצרכת דווקא במצוות שבהן אדם מוציא את חברו ידי חובה (ראו בעניין זה בבעל המאור על אתר, וכן בחידושי הרשב"א כח, ב ד"ה אמר ליה). אך ראשונים רבים הבינו שאכן ישנה מחלוקת באמוראים בעניין זה, מחלוקת שעולה גם מסוגייה במסכת פסחים (קיד, ב) ומתוך כך נחלקו הראשונים בפסק ההלכה: ראשונים רבים דייקו מהרי"ף, שהביא להלכה רק את דברי רבי זירא, וכלל לא הזכיר את הכלל של רבא ואת ההלכה ש'התוקע לשיר יצא', שהוא סובר שמצוות צריכות כוונה. כך גם פסק הרא"ש (ראש השנה ג, יא), אבל רבים מראשוני ספרד (בסוגייה שם, וראו גם מה שהביא מדבריהם בבית יוסף או"ח תקפט) פסקו כרבא שמצוות לא צריכות כוונה. הטור (או"ח תקפט) שהביא את מחלוקת הראשונים בנושא, עמד על כך שבשאלת הפסיקה הלכה למעשה נחלקו כבר הגאונים. ומה היא הפסיקה למעשה? השולחן ערוך פסק בעניין זה כשיטת המחמירות: בהלכות ראש השנה (שם) הביא רק את דברי ר' זירא המצריכים כוונה שומע ומשמיע, ופסק – בעקבות הרמב"ם – שגם מי שתוקע לעצמו, שלא לשם מצווה – לא יצא. בהלכות קריאת

שמע (או"ח ס, ד) הזכיר השו"ע את מחלוקת הראשונים העקרונית אם מצוות צריכות כוונה, והכריע למעשה כשיטה שמצוות צריכות כוונה.

והנה, על דברי השו"ע הללו ישנה הערה משמעותית של הביאור הלכה: הביאור הלכה מוכיח, גם מדברי הרשב"ם במסכת פסחים, בסוגייה שהזכרנו קודם לכן, וגם מתוך דברי הגמרא עצמה במסכת ראש השנה, שאלו שסוברים שמצוות צריכות כוונה, סוברים שהצורך בכוונה הוא מן התורה. זאת אומרת, מי שלא מכוון – לא יצא ידי חובה אפילו מדאורייתא. הקביעה הזו שנראית כהבנה הפשוטה יותר בראשונים ובפוסקים, מחייבת אותנו להעמיק ביסוד הצורך בכוונה: אם הכוונה מעכבת מהתורה, מה המקור לצורך בכוונה? מה חסר במצווה – מן התורה – כאשר היא נעשית ללא כוונה?

החיפוש אחר מקור מן התורה לצורך בכוונה, עשוי להוביל אותנו לדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (מצוות עשה ה): כידוע, הרמב"ם למד שמצוות תפילה היא מצווה מן התורה, והיא נלמדת מהמילים 'ולעובדו בכל לבבכם'. הרמב"ן בהשגותיו חולק על הרמב"ם ומוכיח מסוגיות רבות שחובת תפילה היא מדרבנן בלבד. ביחס לפסוק ולעובדו בכל לבבכם מציע הרמב"ן פרשנות אחרת, לפיה מהפסוק הזה עולה ציווי כללי:

שתהיה כל עבודתינו לאל ית' בכל לבבנו כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת.

(השגות הרמב"ן לספר המצוות, עשה ה)

לא מספיק לקיים את המצוות בגוף, אלא יש לקיים אותן מתוך הזדהות, בכוונה רצויה ושלמה לשמו. כך גם הסביר ר' צבי אלימלך שפירא, בעל ה'בני יששכר', בספרו 'דרך פקודיך' (הקדמה א) את דין מצוות צריכות כוונה. לדעתו, ההלכה שמצוות צריכות כוונה נובעת מכך שישנם פסוקים רבים בתורה המורים על כך שהקב"ה דורש מאיתנו גם את עבודת הלב, ולא רק את עבודת הגוף. ואמנם, נאים הדברים למי שאמרם, וודאי שיש מקום גדול לעסוק בחשיבות הצורך בעבודת הנפש וכוונת הלב בשעת עשיית המצוות. אבל יותר נראה מדברי הפוסקים והראשונים, וגם מפשטות הסוגייה, שההלכה של מצוות צריכות כוונה לא עוסקת ברמה הגבוהה הזו של כוונה, אלא היא מצריכה כוונה בסיסית ביותר – להיות מודע לכך שאתה מקיים מצווה, ולעשות את הפעולה למטרה הזו, למטרת המצווה. את הכיוון הזה ביסס והוכיח ר' אשר ווייס בשיעור בנושא (מנחת אשר | מצוות צריכות כוונה – מנחת אשר (minchasasher.com)), והוא כדרכו אמר את האמירה הפשוטה: הצורך בכוונה לא נובע מפסוק שמלמד על כך או מאיזה מקור אחר, הוא נובע מסברה: מי שסובר שמצוות צריכות כוונה סובר שללא כוונה, המצווה אינה מצווה. הכוונה אינה דבר חיצוני למצווה, שנצרך בנוסף למעשה, אלא הכוונה היא זו שמגדירה את המעשה כמעשה מצווה. ונראה לפתח מעט את הכיוון הזה: המצווה במהותה היא מעשה מובדל ומובחן ממעשי החול שהאדם עושה. במובן מסוים אפשר להתנסח שהמאפיין הבסיסי של המצווה הוא מעשה בעל מימד מסוים של קדושה. ניתן להבין שיש צורך בכוונה בכדי להגדיר את המעשה כמעשה מצווה, כדי להגדיר אותו כמעשה מיוחד. בשפה למדנית, הכוונה מחילה על המעשה 'שם של מעשה מצווה'. הדבר דומה לאדם שעושה מעשה קנין בלי לכוון לקניין. במצב כזה, המעשה מוגדר כמעשה סתמי, ולא מתפקד כ'מעשה קנין' כיוון שללא כוונת הקונה

והמקנה, אין למעשה משמעות של 'מעשה קנין'. ממש כך, לפי העמדה ש'מצוות צריכות כוונה', בנוגע למצוות: כדי שהאכילה של המצה תיחשב לאכילת מצה, לא מספיק לאכול את המצה מחמת רעב או מחמת כורח חיכוני כל שהוא, אלא יש להגדיר שאכילה זו היא אכילת מצווה. לפי כיוון זה, האמירה 'מצוות צריכות כוונה' קשורה לתפיסה עקרונית לפיה המצוות אינן 'מעשי חול' של האדם, אלא מעשים מסוג אחר, אולי היינו מכנים אותם, מעשים קדושים, ואולי כבר עדיף להשתמש בשפה המשפטית למדנית - 'מעשה מצווה'. מעניין מאוד לחשוב, לאור זאת, מה סוברת העמדה החולקת. מי שסובר שמצוות לא צריכות כוונה, חולק ואומר שלא האדם הוא זה שמחיל על המצווה 'שם מעשה מצווה'. המעשה מוגדר כמצווה מעצמותו, והאדם רק מצווה לבוא ולעשות אותו. כמובן, יש מקום גדול לפתח, לאור זאת, את המחלוקת, לרבדים עמוקים יותר, ואכמ"ל.

אם נכון הדבר שהצורך בכוונה נובע מהצורך להגדיר את המעשה כ'מעשה מצווה', ניתן להבין את חידושו של הח"י אדם בכלל סח, שדבריו גם הובאו להלכה במשנה ברורה (ס, ט): הח"י אדם טען שכל הצורך בכוונה קיים דווקא במקרה בו יש מקום לתלות שהמעשה לא נעשה לשם מצווה, כמו באדם שתוקע לשם הנאה מוזיקאלית או קורא קריאת שמע דרך לימודו, שלא למטרת מצוות קריאת שמע. אבל במצב בו ברור לכולם שאין שום משמעות למעשה, אין שום מטרה הגיונית אחרת מלבד המצווה, ובלשון המשנ"ב: "שמוכח לפי הענין שעשייתו הוא כדי לצאת אע"פ שלא כיון בפירוש יצא". נראה שבמצב כזה, למעשה מצד עצמו יש משמעות מובהקת של מצווה, ואין צורך שהאדם יגדיר אותו כמעשה מצווה על ידי מחשבתו. אם נראה, למשל, אדם שמחזיק בארבעה מינים כשרים ביו"ט ראשון של סוכות, המעשה ייחשב למעשה מצווה גם ללא כוונת האדם, שכן המציאות עצמה מוכיחה ומלמדת שזוהי משמעות מעשיו.

אולם, נראה שניתן ללכת בדרך נוספת בהבנת הצורך בכוונה במצוות, ולפיה ייתכן מאוד שלא לקבל את דברי הח"י אדם: ייתכן שמטרת הכוונה אינה להגדיר את **המעשה** כמעשה מצווה, אלא משמעותה היא ביחס **לאדם** עצמו: אדם לא יצא ידי חובת המצווה אם לא עשה את המעשה מתוך תודעה של מי שמקיים את ציווי הבורא. זהו חלק קריטי, מעכב, במצווה, לא רק התוצאה המעשית, אלא גם המודעות לכך שאני מקיים את ציווי ה'. במובן הזה, אדם שעשה את המצווה מבלי להתכוון 'לשם מצווה', אמנם קיים את המצווה במציאות, אבל ברמה התודעתית, הוא לא תפקד ברגע הזה כ'עבד ה', הממלא את חובותיו. לפי הבנה זו נראה שיש מקום לחלוק על הח"י אדם: גם במקום בו האדם עשה מעשה שהמשמעות שלו כלפי חוץ ברורה, סוף סוף אם עשה אותו בהיסח דעת, מבלי לחשוב על תודעת המחויבות שלו כעבד ה' לעשיית המעשה, לא נחשב האדם כמי שיצא ידי חובתו, שכן חובתו היא - לקיים את מצוות הבורא.

כמובן, גם לפי הסבר זה מרתק ביותר לחשוב על משמעות המחלוקת בין האמוראים בגמרא, האם התודעה של 'מצווה ועושה' היא תודעה קריטית בנוגע לקיום המצוות, או שהעיקר הוא, העשייה שלהן בפועל, במציאות. נמשך לעיין גם ביסוד הצורך בכוונה וגם בפרטים שונים בסוגייה זו, בפרקים הבאים.